

СПОСАБЫ ТЭРМІНАЎТВАРЭННЯ

*Студэнт – Максімчук А.А., 3 мот, 3 курс, ФТС
Навуковы кіраўнік – Фокіна І.С., ст. выкладчык
УА «Беларускі дзяржаўны аграрны тэхнічны ўніверсітэт»,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Няспыннае з'яўленне новых прадметаў, з'яў, паняццяў выклікае пастаяннае пашырэнне лексічнага складу мовы. З'яўленне новых лексічных і тэрміналагічных адзінак забяспечваецца сродкамі і сіламі самой мовы, г. зн. шляхам выкарыстання яе словаўтваральных магчымасцей. Тэрміналогія - неад'емная частка літаратурнай мовы, якая змяняецца разам з ёй. Змены ў мове, а разам з тым і ў тэрміналогіі, выяўляюцца ў папаўненні яе новымі словамі, якое ў асноўным адбываецца або за кошт запазычанняў (што вельмі актуальна для тэрміналогіі), або за кошт утварэння новых слоў пры дапамозе існуючых у мове словаўтваральных сродкаў, якія выкарыстоўваюцца для стварэння ўласнабеларускіх тэрмінаў.

Тэрміналагічныя адзінкі беларускай мовы, як і звычайныя словы, утварацца наступнымі асноўнымі спосабамі: марфалагічным (суфіксальнае, прэфіксальнае, прэфіксальна-суфіксальнае, аснова- і словаскладанне, абрэвіяцыяй), сінтаксічным і семантычным.

Марфалагічны спосаб утварэння тэрмінаў.

Марфалагічны спосаб утварэння тэрмінаў з'яўляецца найбольш прадуктыўным. Марфалагічнае ўтварэнне - гэта ўтварэнне новых слоў на базе існуючых у мове словаўтваральных афіксаў. Асноўнымі тыпамі марфалагічнага словаўтварэння, якія выкарыстоўваюцца ў тэрміналогіі, з'яўляюцца афіксацыя (утварэнне слоў шляхам далучэння да кораня, асновы ці цэлага слова пэўных афіксаў), аснова- і словаскладанне, абрэвіяцыя.

Суфіксацыя займае значнае месца ва ўтварэнні тэрмінаў: *жы-вучасць, зярністасць, клейкасць, абаграванне, асяданне, кіпенне, памутненне, блішчак, ватняк, згустак, рухляк; акаліна, украпіна грузчык, даследчык, наладчык, разносчык; апрацоўшчык, варшчык, загартоўшчык, заліўшчык, замерышчык, зваршчык і інш.*

Прэфіксацыя займае меншае месца ва ўтварэнні тэрмінаў у параўнанні з суфіксацыяй: *адмоўнасць* → *неадмоўнасць*, *адназначнасць* → *неадназначнасць*, *аднароднасць* → *неаднароднасць*, *адчувальнасць* → *неадчувальнасць*, *верагоднасць* → *неверагоднасць*, *дагаранне* → *недагаранне*, *дагарванне* → *недагарванне* і інш.

Прэфіксальна-суфіксальны спосаб утварэння займае невялікае месца ў тэрміналагічнай намінацыі. Прэфіксальна-суфіксальным спосабам тэрміны ўтвараюцца шляхам адначасовага далучэння да ўтваральнай асновы прэфікса і суфікса: *галава* → *загалоўнік*, *зуб* → *зазубнік*, *пята* → *падпяцік*, *рама* → *падрамнік*, *наветра* → *беспаветраны*, *перабой* → *бесперабойны*, *полымя* → *бясполымны*, *ператынак* → *бесператынны*, *шум* → *бяшумны*, *зямля* → *прыземны*, *граніца* → *прыгранічны* і інш.

Аснова- і словаскладанне займае значнае месца ва ўтварэнні тэрмінаў. Складаныя тэрміны (тэрміны-кампазіты) утвараюцца шляхам спалучэння ў адзінае цэлае двух і больш самастойных слоў або асноў. Асновы могуць злучацца паміж сабой злучальнымі галоснымі. Асноваскладанне можа спалучацца з суфіксацыяй: *дабаўка і падавальнік* → *дабаўка-падавальнік*, *дабаўка і паскаральнік* → *дабаўка-паскаральнік*, *дабаўка і ўцяжарвальнік* → *дабаўка-ўцяжарвальнік*, *карыстацца вадой* → *водакарыстанне*, *паглынаць ваду* → *водапаглыннанне* і інш.

Абрэвіятурны спосаб - гэта ўтварэнне тэрмінаў у выніку скарачэння словазлучэння. Актыўнаму ўжыванню іх садзейнічае агульная тэндэнцыя развіцця тэрміналогіі □ імкненне да кароткіх тэрмінаў, “эканамічных”: *ГСВ* (*гідраўзмацняльнік счэпной вагі*), *ШТА* (*штозменная тэхнічнае абслугоўванне*), *ПЗМ* (*палівазмазачныя матэрыялы*), *МАП* (*майстэрні агульнага прызначэння*), *СТАТ* (*станцыя тэхнічнага абслугоўвання трактароў*), *ЦРМ* (*цэнтральная рамонтная майстэрня*).

Такім чынам, марфалагічны спосаб утварэння тэрмінаў характарызуецца прадуктыўнасцю. Асноўнае месца належыць такім тыпам марфалагічнага ўтварэння як суфіксацыя, аснова- і словаскладанне.

Семантычны спосаб утварэння тэрмінаў.

Лексіка-семантычны спосаб словаўтварэння заключаецца ў тым, што новыя словы ўзнікаюць у выніку перасэнсавання лексічнага

значэння слоў літаратурнай мовы, г. зн. расшчаплення слова на амонімы, кожны з якіх выступае як асобная лексічная адзінка са сваім значэннем.

Асноўнымі відамі з'яўляюцца **метафарызацыя** (перанос назвы агульнавядомага прадмета адбываецца на аснове падабенства формы, колеру, унутраных якасцей, функцый, з'яў і інш.) і **метанімізацыя** (перанос назвы адбываецца на аснове сумежнасці): *бародка, вусы, губы, зубы, калена, кулак, нага, нос, палец, пята, рабро, шчака, язык; бык, гусеніца, жаба, жабкавая абмотка, жабры, змеявік, крыло, лапа, пярэ, чарвяк, хваставік* і інш.

Сінтаксічны спосаб утварэння тэрмінаў.

У тэхнічнай тэрміналогіі шырока ўжываюцца шматлікія тэрміны-словазлучэнні, таму што яны маюць магчымасць найбольш поўна і дакладна адлюстроўваць асаблівасці таго ці іншага тэрміналагічнага паняцця або прадмета. На сучасным этапе гэта адзін з самых высокапрадуктыўных спосабаў намінацыі ў тэхнічнай тэрміналогіі.

У залежнасці ад колькасці кампанентаў словазлучэнні падзяляюцца на **простыя** (двухкампанентныя) і **складаныя** (больш двух паўназначных слоў).

Самую вялікую групу складаюць двухкампанентныя тэрміны-словазлучэнні: *выпраменьвальнік цеплаты, вяршыня крывой, галоўка гуказдымальніка, галоўка запісу, галоўка ўзнаўлення, гасільнік ваганняў, глыбіня пранікнення, дакладнасць вымярэння, мацаванне адводаў, націсканне шчотак* і інш.

Складаныя тэрміны-словазлучэнні характарызуюцца невялікай прадуктыўнасцю: *даўжыня наветранага зазору, лямпа дзённага святла, наветравод аднолькавага сячэння, наветравод раўнамернай раздачы, рухавік адваротнай перамоткі, трымальнік плаўкай устаўкі, час адваротнага ходу* і інш.

Сярод складаных тэрмінаў-словазлучэнняў сустракаюцца і чатырохкампанентныя. Яны адзінкавыя: *гашэіне зваротнага ходу променя, збыдненне гліністага раствору глінай*.

Тэрміны-словазлучэнні характарызуюцца прадуктыўнасцю. Перавага ва ўжыванні аддаецца двухкампанентным канструкцыям, што адпавядае аптымальнай даўжыні тэрміна.